

temes-3)

AGUSTÍ AGRAMUNT. URV-ISOCAC

ASSOCIACIONISME I SOCIABILITAT A TORTOSA EL SEGLE XIX

Els orígens de l'associacionisme

L'arrencada del que podem entendre com a sociabilitat contemporània té lloc a la ciutat de Tortosa el maig de 1840, quan un grup de joves de les famílies més distingides de la ciutat fundaren un teatre, al qual anomenaren El Liceo, ubicat a la planta baixa de l'ajuntament. Aquesta Sociedad Lírico-dramática, com més endavant se'ls anomenaria, pretenia, com destaca Frederic Pastor (1901), refer ponts entre el que restava dels bàndols recentment enfrontats en la Primera Guerra Carlina. Malgrat la justificació oficial, no podem assegurar que fos una entitat que atragués els sectors carlins, que sempre mantingueren consciència de facció. En qualsevol cas, aquesta fou la primera expressió associativa cultural de caràcter privat que es manifestà a la ciutat durant la postguerra, aprofitant la llibertat d'associació.

Tanmateix, la consecució més remarcable d'aquella primigènia societat teatral i literària fou la publicació del primer periòdic de la ciutat, *El Ebro*, el qual, tot i ser efímer (9/11/1845-1/11/1846), va posar les bases de la premsa lliure. Aquesta publicació deixà pas a una segona, aquest cop en forma de diari: *El Dertosenense*, que va sobreviure únicament al llarg de setanta-nou números entre maig i agost del 1848. Aquest diari fou dirigit per Joan Olivari i entre els seus redactors (bona part dels membres del Liceo) hi havia Miquel Bosch, el pare del que seria el ministre Alberto Bosch i Fusteguerras. Aquestes dues publicacions filles del Liceo constitueixen la primera generació de premsa escrita contemporània de les Terres de l'Ebre.

És destacable, per altra banda, l'efecte mirall que provocà l'exemple del Liceo entre la resta de la societat. Al seu rebuf aparegueren a la ciutat altres agrupacions teatrals de classe popular, amb idèntics propòsits: La Amistad, amb seu al carrer Taules Velles (que el 1848 ja organitzava activitats), i La Petaca i La Garrofa, al carrer Costa de Capellans. Malauradament, d'aquestes associacions no en sabem pràcticament res. El Liceo es va dissoldre el 1847, però els seus integrants fundaren el 1848 El Casino de Tortosa, conegut popularment com «el Casino dels Senyors». Aquesta societat fou la constructora d'un nou teatre «a la moderna» a l'edifici desamortitzat del convent dels frares mercedaris, destinat a l'actuació de companyies teatrals professionals i amb les localitats de llotja i platea privades. Així mateix, el Casino comptaria

amb una nova seu, amb cafè inclòs, situada a la casa del marquès de Bellet, al carrer de la Rosa. Aquest espai esdevindria el punt de reunió social per excel·lència de les classes benestants de la ciutat de mitjan segle.

Els processos de politització (1854-1868)

En el període 1854-1868 irromp la diversificació social, política i associativa de les classes no aristocràtiques, fet que es nota especialment amb l'aparició de la segona generació de premsa escrita a la ciutat de Tortosa, després de deu anys sense cap capçalera (1848-1857).

Imatge actual del Palau Oriol al carrer de la Rosa, conegut el segle XIX com la casa del marquès de Bellet i local del Casino de Tortosa. Fotografia: Agustí Agramunt.

La primera associació amb una intencionalitat política explícita fou el Casino Popular, l'existència del qual anà estretament lligada al destí del Bienni Progressista: nasqué entre els sectors socials que havien fet costat al pronunciament d'Espartero del 1854 i es dissolgué el 1856. En aquest cas, ubicat al carrer de la Palla, s'hi reunien els partidaris del pronunciament, així com la comandància de la Milícia Nacional.

D'aquest període tenim indicis força vagues sobre l'existència de *asociaciones de caballeros* i associacions veïnals, com ara la de Nuestra Señora de la Cinta, la de Sant Llätzer i la Asociación de Señoras. Seguint amb la incipient sociabilitat encara no formalitzada, trobem la interessant referència del Club de Casa Guardiola, que hom pot considerar el *think tank* del Partit Moderat local. En aquelles tertúlies començaria a destacar políticament el jove Teodor González, figura política culminant de la Tortosa del temps de la Restauració borbònica.

Les grans entitats populars (1868-1900)

A redós de les llibertats de la Revolució de Setembre de 1868 van aparèixer tres casinos d'orientació política. Un fou el Centro Dertosense, partidari del govern O'Donnell, que s'instal·là al Palau Capmany (carrer de la Rosa) i que es va dissoldre quan va caure el govern d'Isabel II. En segon lloc destaca el Círculo de Tortosa, de caràcter aristocràtic, hereu del vell Círculo de la Juventud i del Círculo Dertosense, però no tenim notícies de les seves activitats. I la tercera entitat que aparegué fou el Casino del Partit Carlista (després Círculo Tradicionalista), ubicat a la casa del marquès de Tamarit (avui Casa Grego). El casino carlí va subsistir al canvi de règim i es consolidaria com un dels tres grans casinos de la ciutat. Així mateix, durant el període revolucionari aparegué el Círculo de Librepensadores, constituït per Manuel Bes i Hediger, Manuel Aragonés Serrano i el periodista Alejandro Passanau (el primer tortosí enterrat al cementiri

'El Ebro' fou el primer periòdic de Tortosa, editat amb l'impuls de la societat El Liceo. Arxiu Comarcal del Baix Ebre. Fons hemeroteca.

civil de la ciutat). Amb ells al capdavant, el cercle de lliurepensadors assolí un total de 111 afiliats, que constituïren el nucli de les postures revolucionàries de setembre de 1868. Tanmateix, no sobrevisqué a la Primera República.

No obstant això, la gran institució creada en el període pre- i postrevolucionari és, sense cap mena de dubte, el Círculo de Artesanos. Hereu del vell Casino Popular, el Círculo fou fundat pels mateixos membres el 1862, i establí el centre social al pis principal de la casa d'Oliver, al número 25 del carrer Montcada. Aquesta associació, a diferència de la seva predecessora, manifestà una intencionalitat apolítica i de caràcter eminentment recreatiu, cultural i instructiu. El Círculo de Artesanos va acollir les personalitats de pensament més avançat de la ciutat, fet que el convertiria en la institució receptora del republicanisme, de la sensibilitat per la classe treballadora i també de la renaixença literària catalana.

La característica principal del Círculo de Artesanos era la seva secció

docent. Els professors eren els mateixos socis —els acreditats a tal efecte— o bé professors retribuïts. Cal dir que les classes de *primera enseñanza* eren gratuïtes per als socis i gaudien de preus populars per a la resta. Igualment l'institut, per les condicions avantatjoses que oferia a la societat, va gaudir d'ajuda financera del municipi i del bisbat, fet que, segons acusacions del casino rival, provocà irregularitats. El Círculo comptava amb una bona biblioteca, gabinet de lectura i un teatre-cafè construït ja el 1887. En resum, fou la primera gran institució cultural i instructiva amb autèntic afany de democratitzar la cultura.

Malgrat l'evident dinamisme de l'entitat, internament existien tensions entre dos blocs que marcaven diferències de caràcter polític. El punt crític d'aquesta tensió arribà al final del 1885 amb l'escissió de 134 membres, molts dels quals eren socis fundadors del Círculo. Només dos dies més tard s'anuncià la creació d'una nova entitat recreativa, el Centro Dertosense, que tenia seu social al carrer de la Rosa, 12. La

temes-3) (pat

presumpta causa de l'escissió la destapà el *Semanario de Tortosa*, periòdic carlista, el qual apuntà la possibilitat que els membres que s'havien donat de baixa ho havien fet per desacord a desviar fons del Círculo per subvencionar el periòdic republicà-possibilista *La Voz del Progreso*. Aquesta indirecta delatarà per primera vegada els dos periòdics que esdevindran els abanderats de les dues institucions respectives: *La Voz*, del Círculo de Artesanos, i el *Diario de Tortosa*, del Centro Dertosense.

El Centro Dertosense s'havia de coordinar de nou, tot i organitzar nombroses activitats des del primer moment, en un lògic intent de reafirmar la voluntat de diferenciació respecte al Círculo. Així, celebraren balls de màscares, festes privades, certàmens literaris i teatre professional. A això caldria afegir-hi la inauguració de les noves instal·lacions. Arrendaren el local on disposarien el teatre, espai que esdevindria la insígnia de la institució i principal escenari d'ostentació i prestigi corporatiu, a imatge i semblança del vell Casino de Tortosa. I el febrer del 1886 ja s'havien iniciat les obres de construcció del que seria el seu saló social definitiu, a la casa del marquès d'Alòs, al número 18 del carrer Montcada, fit a fit amb el del Círculo de Artesanos.

A diferència del Círculo, la secció formativa deixà de ser el leitmotiv de la nova entitat, circumstància que atribuïm al poder adquisitiu dels membres. Tanmateix, el teatre i els balls seguiren sent les activitats més concorregudes. L'evolució de l'activitat del Centro Dertosense fou negativa. Progressivament es reduí la diversitat d'activitats programades fins que els socis mateixos acordaren la dissolució de l'entitat el 1898, moment en què els socis fundarien el Centro de Comercio, que rebria un fort impuls al principi del segle xx. Mentrestant, el Círculo de Artesanos subsistí uns anys més i guanyà un fort impuls amb la secció coral, activitat que gaudí d'una forta projecció social a les darreries del segle XIX. Contra tot pronòstic, l'antiga entitat sobrevisqué a l'entitat escindida —encara que no per gaire temps— fins al 29 de juny del 1903, quan ja s'havia creat el Centro Obrero de Corporaciones.

Bibliografia

Agustí AGRAMUNT, «El nacimiento y desarrollo de las sociedades recreativas en un entorno urbano. El caso de Tortosa, 1840-1900», en VIII Congreso de Historia Social. Sociabilidades en la Historia, Tarragona: Asociación de Historia Social, 2015.
Josep BAYERRI, *Teodoro González y la Tortosa de la Restauración a través de la prensa (1875-1902)*, Tortosa: Cooperativa Gráfica Dertosense, 1996.

Per altra banda, cal fer esment de l'intent de constituir l'Ateneu Lliure de Tortosa (1881), el qual no va prosperar a causa dels atacs furibunds per part dels sectors catòlics més reaccionaris, a través de les publicacions *El Correo de Tortosa* i *El Semanario de Tortosa*. Aquests atacs culminaren amb la carta pastoral del bisbe Aznar del 8 de juny de 1884. Curiosament, el que succeí en les associacions de classe alta és el procés invers a les populars; atès que iniciaren un procés de vertebració i fusió al llarg dels anys vuitanta del segle XIX. Així, el 1886 el Círculo de Tortosa fou absorbit pel vell Casino de Tortosa, hereu, al seu torn, del Liceo Lírico-dramático. L'entitat resultant conservà el nom de l'entitat aglutinadora, Casino de Tortosa, i s'instal·là a la casa coneguda com La Alhambra, al carrer de la Rosa. La institució perdurà fins al 1894, quan se'n determinà la dissolució. Un any més tard, de les seves cendres sorgiria el Liceo de Tortosa, nom amb què els fundadors reivindicarien la institució associativa primigènia.

Diversificació de l'associacionisme durant la darrera dècada del segle XIX

Durant els anys noranta del segle XIX es produí una transformació radical del mapa associatiu a la capital del Baix Ebre, provocada per l'aparició de multitud d'organitzacions orientades a diversos tipus d'activitats: societats corals i lires, societats excursionistes, velocipediques o taurines, patronats obrers i gremis sectorials, societats de socors mutus, cooperatives... Aquesta explosió associativa va irrompre a partir de l'aprovació de la Llei d'associacions de 1887, combinada amb l'arribada a l'adulesa i la maduresa de la segona generació de ciutadans que havien conegut i s'havien format en el context associatiu dels ateneus i casinos recreatius de la ciutat. Amb aquest nou panorama associatiu, Tortosa s'obria a un nou segle en què la societat de masses i la politització popular assolirien el clímax. ■

Francesc MESTRE, *Contalles crepusculars tortosines*, Tortosa: Editorial Coop. Gráfica Dertosense, 1984. Edició a cura de Ramon Miravall.

Frederic PASTOR, *Narraciones tortosinas*, 1901. Edició facsímil del Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.